

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОТОВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ПРИЙНЯТТЯ СТРАТЕГІЧНИХ ЖИТТЄВИХ РІШЕНЬ

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF HIGH SCHOOL STUDENTS' READINESS TO ACCEPT STRATEGIC LIFE DECISIONS

У статті здійснено теоретичне узагальнення психологічних особливостей готовності старшокласників до прийняття стратегічних життєвих рішень.

На основі аналізу праць учених стверджується, що прийняття рішень – це мисленевий процес, який здійснюється за такими етапами, як: усвідомлення проблеми, виникнення та відбір асоціації, виникнення і перевірка пропозиції та підтвердження особистого рішення.

Узагальнено умови прийняття оптимального життєвого рішення, а саме: всебічний аналіз альтернативних рішень; обґрунтована оцінка кожного рішення; сприйняття та аналіз негативних висловлювань оточуючих.

Процес прийняття рішення зумовлений такими послідовними діями, як: визначення цілей та основних критеріїв; кількісний аналіз критеріїв та багатокритеріальних альтернатив; ґрунтовний аналіз результатів та прийняття відповідного рішення про подальші дії.

Психологічними механізмами прийняття особистістю стратегічних життєвих рішень є: ціннісно-мотиваційні, емоційно-почуттєві та інтелектуальні та вольові механізми.

Виокремлено необхідні послідовні три основні етапи прийняття рішень, а саме: усвідомлення актуальності цілей; ґрунтовний аналіз альтернатив; вибір та прийняття кінцевого життєвого рішення.

Підготовку старшокласників до прийняття стратегічних життєвих рішень доцільно здійснювати у трьох основних напрямках: особистісної готовності до прийняття стратегічного життєвого рішення з визначення власної життєвої позиції особистості та її розвиток; особистісної готовності до прийняття стратегічного життєвого рішення з професійного самовизначення та її розвиток; особистісної готовності до прийняття стратегічного життєвого рішення щодо створення сім'ї та її розвиток.

Розкрито особливості особистісної готовності старшокласників до прийняття стратегічних життєвих рішень стосовно створення сім'ї.

Розроблені основні рекомендації для психологів та класних керівників щодо розвитку готовності старшокласників до прийняття стратегічних життєвих рішень.

Ключові слова: старшокласники, прийняття рішень, механізми прийняття рішень,

етапи прийняття рішень, особистісна готовність, напрями прийняття життєвих рішень, стратегічні життєві рішення.

The article summarizes the theoretical generalization of psychological features of high school students' willingness to make strategic life decisions.

Based on the analysis of the works of scientists, it is argued that decision-making is a thinking process that is carried out at the following stages: awareness of the problem, the emergence and selection of the association, the emergence and verification of the proposal and confirmation of personal decision.

The conditions for making the optimal life decision are summarized, namely: comprehensive analysis of alternative decisions; justified evaluation of each decision; perception and analysis of negative statements of others.

The decision making process is conditioned by the following sequential actions: defining the goals and main criteria; quantitative analysis of criteria and multicriteria alternatives; a thorough analysis of the results and the appropriate decision on what to do next.

Psychological mechanisms of strategic decision making by the individual are: value-motivational, emotional-sensory and intellectual and volitional mechanisms.

There are three main stages of decision making, namely: awareness of the relevance of the goals; thorough analysis of alternatives; choosing and making the ultimate life decision.

Preparing senior students to make strategic life decisions is advisable in three main areas: personal readiness to make a strategic life decision to determine their personal life position and their development; personal readiness for strategic decision making on professional self-determination and its development; personal willingness to make a strategic life decision to start a family and develop it.

The peculiarities of the high school students' personal readiness for making strategic family decisions are revealed.

The basic recommendations for psychologists and class leaders on the development of high school students' readiness to make strategic life decisions are developed.

Key words: high school students, decision making, decision making mechanisms, stages of decision making, personal readiness, directions of making life decisions, strategic life decisions.

УДК 159.923.2:159.947.2-053.6
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.12-2.38>

Хавула Р.М.

к.психол.н., доцент кафедри практичної психології

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Життєві орієнтири сучасних старшокласників характеризуються деструктивними змінами, невизначені цінності ускладнюють прийняття стратегічних життєвих рішень, які базуються на постановці життєвих цілей особистості, а безвідповідальність та недалекоглядність стають значною мірою типовою суспільною ознакою.

Аналіз актуальних досліджень, присвячених такій проблематиці, засвідчив, що поняття «життєві рішення» досить по-різному трактується науковцями. Зокрема, Г.О. Балл [2] неодноразово підкреслює унікальність і неповторність кожного життєвого вибору та наслідків прийняття рішення, тоді як Г.С. Костюк [4] прийняття рішень вивчає як найістотнішу фазу

вольового акту, а Л.В. Помиткіна [5] дослідила процес прийняття особистістю стратегічних життєвих рішень та розкрила психологічний зміст і спрямованість стратегічних життєвих рішень на основі впровадженого акмео-гуманістичного підходу.

Прийняття старшокласниками стратегічних рішень є однією з актуальних проблем у повсякденному житті сучасної молоді. Однак вона деякою мірою обділена увагою фахівців – психологів та педагогів.

Ранній юнацький вік є найважливішим етапом у житті кожної людини в становленні її світогляду, а особливістю цього вікового періоду є формування життєвої стратегії.

Аналізуючи праці учених, ми вважаємо, що прийняття рішень – це етап (компонент) розв'язання певного завдання, мисленнєвий процес, який, як правило, здійснюється за такими етапами, як: усвідомлення проблеми, виникнення та відбір асоціації, виникнення і перевірка пропозиції та підтвердження особистого рішення.

Г.О. Балл [2, с. 42–49] виокремлює такі операції способу дії, як: «запуск» (причина початкової дії, потреба у визначенні життєвої позиції, шлюбного партнера); «орієнтування» (пізнавальне, спонукальне); «реалізація» (за умови відповідної підготовки людини може відбутись життєве рішення); та «закінчення» (формується сигнали про закінчення дії).

До основних узагальнених умов прийняття оптимального життєвого рішення належать: всебічний аналіз альтернативних рішень; обґрунтована оцінка кожного рішення; сприйняття та аналіз негативних висловлювань оточуючих людей стосовно обраних варіантів рішень.

Ми пропонуємо узагальнити процес прийняття рішення такими послідовними діями, як:

- 1) визначення цілей та основних критеріїв;
- 2) підбір або створення актуального діагностичного інструментарію;
- 3) кількісний аналіз критеріїв та багатокритеріальних альтернатив;
- 4) ґрунтовний аналіз результатів та прийняття відповідного рішення про подальші дії.

Домінуючим стратегічним рішенням є рішення щодо готовності старшокласників до вибору шлюбного партнера та батьківства. Рішення щодо вибору шлюбного партнера відбувається під дією низки чинників, серед яких насамперед – уявлення про ідеального партнера. Особливий, індивідуальний, усвідомлюваний образ партнера є у кожного, як і психологічна сумісність, подібність цінностей і цілей у житті, захоплення, задоволення потреб партнера тощо. Все це є перехідним етапом у створенні ролі батьківства, яка передбачає сукупність соціальних індивідуальних властивостей, що включає рівні життєдіяльності та актуалізує розвиток бути і стати батьками.

Під психологічними механізмами реалізації життєвих стратегій І.С. Булах [1] розуміє закріплені у психологічній структурі особистості перетворення, в результаті яких з'являються різні особистісні новоутворення, змінюється рівень організованості структурних компонентів, змінюється режим їх функціонування. Безперечно, можна виділити безліч класифікацій психологічних механізмів, які зумовлюють прийняття рішення особистістю. Проте ми вирішили зупинитись саме на цих.

Детальніше вивчаючи феномен волі, сучасний вчений В.К. Калін більш глибоко зосереджував увагу на взаємозв'язку трикутника «воля – інтелект – емоція» та його місця в процесі прийняття рішень. Також він вважає, що вольова регуляція завжди пов'язана з емоціями, які змінюються залежно від змісту й активності мотивів предметної діяльності та її успішності. Емоція, як один із «механізмів» руху предметної діяльності, не є точним регулятором активності людини. Механізм емоцій лише забезпечує загальну мобілізацію всіх систем організму, яка не завжди є успішною [3, с. 33].

Також він стверджує, що у процесі прийняття рішень вольова регуляція може бути актуалізованою у зв'язку з необхідністю стримання емоційних реакцій таких видів, як:

- 1) привабливість альтернативних варіантів;
- 2) необхідність пройти через ситуацію вибору;
- 3) невпевненість в успішності виконавчої частини прийнятого рішення (страх не впоратись).

Важливим механізмом реалізації процесу рішення (виникнення нових потреб і мотивів, знання про можливі цілі, неусвідомлювані передбачення результатів) є процес цілепокладання.

Узагальнюючи наукові праці В.В. Редько [6, с. 18], ми виокремлюємо такі етапи прийняття рішень, які простежуються у побутовій діяльності людини, як:

- бажання до змін;
- пояснення актуальності змін;
- трансформація бажань у конкретні наміри;
- обговорення намірів у сім'ї та ресурсів, необхідних на їхню реалізацію;
- пошук референтних особистостей чи груп;
- реалізація наміру та безпосереднє прийняття рішення.

Такі етапи актуальні і для професійного самовизначення особистості.

Отже, для того щоб людина прийняла стратегічне життєве рішення, необхідні послідовні три основні етапи, а саме:

1. Усвідомлення актуальності цілей. Включає в себе життєву позицію, професійне само-

визначення, значущість створення сім'ї та підходи до вибору шлюбного партнера.

2. Грунтовний аналіз альтернатив. Включає в себе порівняння різноманітних життєвих позицій, їх усвідомлення та осмислення, порівняння видів професіоналізації.

3. Вибір та прийняття кінцевого життєвого рішення. Включає в себе прийняття та обробку нової інформації про вибір життєвої позиції, професійне самовизначення та вибір шлюбного партнера.

У контексті нашої проблематики доцільно розкрити психологічні аспекти підтримки старшокласників у прийнятті стратегічних життєвих рішень.

Кожній особистості практично щодня доводиться приймати рішення, яке може впливати на майбутнє як самої людини, так і навколишньої дійсності. Так, коли ми проводимо час за засобами масової інформації, ми неодноразово замислюємось над дійовими особами, що ж буде далі, чи навпаки, чому акторка так вчинила, як це так можливо, і часто не знаходимо логічної відповіді на це запитання. Те саме відбувається і в реальному житті, коли нам доводиться приймати важливе життєве рішення, оскільки після деякого часу ми усвідомлюємо, що все було у наших руках, ми могли змінити ситуацію.

Навчитися правильно мислити, розподіляти час, спілкуватися, тим паче правильно діяти неможливо, якщо всі ці окремі життєві процеси не пов'язані особистістю в єдину життєву стратегію. Пізнаючи себе, людина може навчитися «приміряти», подумки «прикидати» на себе майбутні, пропонувані або спокусливі на перший погляд життєві можливості, ситуації, справи, статуси. Такого роду життєва рефлексія у багатьох відбувається тільки після того, як події або вчинки здійснені. «За це не потрібно було братися», «з ним не потрібно було зв'язуватися», – так говорить собі людина, яка, взявшись за важку справу, зазнає невдачі, потрапляє в складні взаємини.

Така ситуація може трапитися з кожним, а щоб запобігти такому повороту подій, людині необхідно зосередитись і осмислити перш за все власне ставлення до проблеми, а також альтернативні варіанти рішень, що призведуть до бажаного результату.

Людині, яка не може прийняти важливе рішення, потрібно поставити себе перед фактом, що рішення все-таки доведеться прийняти, оскільки дуже часто буває так, що вона шукає всі можливі варіанти його уникнення, але в кінцевому результаті приймає його. У цьому аспекті важливим також є проміжок часу, за який відбувається процес прийняття рішення. Безумовно, для прийняття обдуманого рішення необхідно зіставити всі аспекти і нюанси, які його стосуються. Проте якщо людина не почне над цим працювати, щоб

його прийняти, а навпаки, буде відкладати його на тривалий термін, то це рішення так і залишиться в довгій шухляді, що, звичайно, може позначитися на майбутньому.

Також часто трапляється так, що ми сумніваємось у правильності прийнятого рішення, а тому звертаємось за порадою до друзів та близьких для того, щоб підтвердити його. Для особистості, яка ще раз хоче переконатися у достовірності своїх думок, це є досить позитивно. Але є і такий момент, коли людина просто боїться взяти на себе відповідальність і прийняття рішення перекладає на когось іншого, беручи до уваги його думки і пропозиції. Таке ставлення до власного життя не можна назвати позитивним. Молода людина, яка прагне досягти в житті великих висот, повинна докласти багато зусиль для цього, а тому їй необхідно бути впевненою у собі, повірити у власні можливості і приймати рішення самостійно, беручи відповідальність за них тільки на себе.

Життя людини, яка тільки формує свої пріоритети і цінності, наповнене всією різноманітністю бажань і думок про те, що вона хоче отримати від нього, що планує робити для цього і як буде це реалізовувати. Проте молоді не завжди усвідомлює свої реальні можливості, а живе фантазіями і мріями, вважаючи, що ціль не за горами, і в неї є все те, щоб її досягти.

Протистояння між «Я-реальним» і «Я-ідеальним» дає молодій людині можливість зрозуміти, на що вона здатна насправді, що їй під силу і куди їй рухатись далі. Знаючи себе, людина могла б уникати тих видів діяльності, які вимагають від неї особливих, невластивих їй якостей, які не відповідають її можливостям, і прагнути до тих, де її реальні вміння могли би проявитися оптимально. Приймаючи об'єктивне життєве стратегічне рішення, вона могла б уникати соціальних ролей, які для неї є неприйнятними, і шукати ті, які розвивають її. І тим не менш багато людей витрачають величезні вольові зусилля на подолання невідповідності своїх типологічних особливостей і життєвих обставин, які вони вибрали самі або дозволили їм собі нав'язати.

Здатність людини у разі прийняття рішень виробити й усвідомити свою стійку життєву позицію, відокремити істотні відносини від випадкових спілкувань, випадкових безглузких зустрічей, усвідомити справу свого життя і відокремити її від дрібних, що гинуть, формальних справ і є життєвою стратегією особистості. Вона за великим рахунком є здатністю захистити своє життя від усього дрібного, несуттєвого і нав'язаного людині.

Тільки тоді, коли людина зуміє усвідомити свої цілі, причини і наслідки своїх дій, вона перестане жити автоматично і почне виробляти власну стратегію життя, яка відповідатиме її щоденним діям та принципам життя.

В умовах сучасного навчально-виховного процесу особливо актуальною є потреба розвитку особистісної готовності молоді до прийняття стратегічних життєвих рішень на принципах цілісності особистості, соціально-психологічної детермінації, самоактуалізації особистості, творчої активності особистості, свободи волевиявлення особистості у процесі прийняття стратегічного життєвого рішення.

З метою підготовки старшокласників до прийняття стратегічних життєвих рішень доцільно забезпечити:

- розвиток особистісної готовності до прийняття стратегічного життєвого рішення з визначення власної життєвої позиції особистості;
- розвиток особистісної готовності до прийняття стратегічного життєвого рішення з професійного самовизначення;
- розвиток особистісної готовності до прийняття стратегічного життєвого рішення щодо створення сім'ї [5].

Наступним етапом нашого дослідження є розробка рекомендацій щодо розвитку готовності старшокласників до прийняття стратегічних життєвих рішень.

Ефективність прийняття старшокласниками стратегічних життєвих рішень залежить від їхньої психологічної готовності до цього процесу.

У такому аспекті також варто відзначити, що для практичних психологів, які стикаються з подібними труднощами, необхідно розробити *методичні рекомендації*, які дадуть змогу краще усвідомити цей процес.

Завдяки вчасно проведеній діагностиці психолог може запобігти кризовим ситуаціям в особистісному розвитку молоді і надавати дієву психологічну допомогу з проблем, які для старшокласників є стратегічно важливими. Зміст психологічного консультування для молоді, як правило, пов'язаний із невизначеністю на цьому віковому етапі, оскільки професійне самовизначення не є ще остаточним, сімейні стосунки ще не склалися, а життєва позиція залишається невиробленою. Також важливою є психологічна діагностика, корекція, психологічне консультування, допомога старшокласникам у процесі самореалізації; психологічний супровід навчального процесу та особистісний розвиток молоді. Більшість старшокласників прагнуть пізнати себе, здобути актуальну інформацію, яка виявиться потрібною у реальному житті, засвоїти та сформулювати такі цінності, які допоможуть під час подолання складних життєвих обставин, і навчитися приймати рішення, які можуть стати доленосними за відповідних умов. Отже, діяльність психолога має сприяти розвитку психологічної готовності старшокласників до прийняття стратегічних життєвих рішень. Незважаючи на власний багатий життєвий досвід, психологу потрібно

поважати свободу волевиявлення старшокласника та право на помилки. Психологу необхідно виступати не як критику чи посереднику між батьками та викладацьким складом вищого навчального закладу, а як ефективному професіоналу у психологічній галузі, який мотивує молоду людину до власної неповторної життєтворчості.

Практичному психологу важливо поєднувати особисті емпіричні здобутки з наявними теоретичними надбаннями для того, щоб ефективно сприяти розвитку психологічної готовності старшокласників до прийняття стратегічних життєвих рішень. Слід особливо наголосити, що особистісна готовність старшокласників до прийняття стратегічних життєвих рішень стосовно створення сім'ї передбачає визначеність мети, детермінованість прийнятого рішення та ефективних шляхів його досягнення, усвідомлення цінностей подружнього життя, сформованість мотивації до пошуку свого партнера, наявність знань, необхідних для створення сім'ї, тому практичному психологу у цьому контексті необхідно активно працювати.

Актуальною є потреба у майбутньому пристосовуватись до нових умов навчально-виховного середовища, оскільки віддаленість їх значної частини від рідного дому, друзів і батьків може призводити до нерішучості або до пасивності. У зв'язку з цим класні керівники можуть застосовувати такі методи, як:

- метод переконання, за допомогою якого формуються погляди, уявлення у старшокласників;
- метод стимулювання, який спрямований на організацію діяльності старшокласників, де можуть надаватися різноманітні завдання щодо створення певних ситуацій;
- метод оцінки і самооцінки, коли відбувається оцінка певних вчинків, стимулювання до діяльності або надання допомоги стосовно тих проблем, які можуть виникати в цьому віці;
- методи заохочення і зауваження, які спрямовані на засвоєння певних знань тощо.

Найважливішими завданнями діяльності класних керівників є такі як:

- соціально-психологічна, професійна і навчальна адаптація старшокласників;
- формування у старшокласника прагнення до життєвої активності;
- стимулювання розвитку творчого мислення та вміння аргументовано вести діалог;
- стимулювання старшокласників до виконання конкретних завдань та досягнення визначеної мети;
- за потреби корекція у старшокласників індивідуальних рис характеру;
- з метою попередження негативних проявів поведінки старшокласників проведення профілактичної роботи;

- виховання у старшокласників відповідальності за виконання своїх обов'язків;
- стимулювання старшокласників до особистісного самовдосконалення та всебічного розвитку;
- активне сприяння підготовці висококваліфікованих спеціалістів.

Основними результатами діяльності класного керівника є набуття старшокласниками соціального досвіду поведінки, розвиток індивідуальних якостей особистості, формування ціннісних орієнтацій та національної самосвідомості.

Для того щоб окреслені нами завдання виконувались, необхідно, щоб класному керівнику була властива психологічна компетентність, обізнаність у проблематиці прийняття старшокласниками стратегічних життєвих рішень.

Отже, практичні психологи та класні керівники можуть активно сприяти розвитку у старшокласників готовності до прийняття стратегічних життєвих рішень у процесі самостійного вирішення різноманітних життєвих завдань.

Висновки з проведеного дослідження. Розроблені рекомендації для психологів та класних керівників будуть сприяти усвідомленню власної життєвої позиції старшокласників, важливості прийняття стратегічних життє-

вих рішень, оцінці власних цілей та установок на життя. У процесі прийняття старшокласниками стратегічних життєвих рішень значну допомогу можуть надавати психолог та класний керівник, які сприятимуть формуванню та розвитку психологічної готовності старшокласників до прийняття стратегічних життєвих рішень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Булах І.С. Психологічні аспекти міжособистісної взаємодії викладачів і студентів : навчально-методичний посібник. Київ, 2002. 114 с.
2. Гуманістична психологія: Антологія : посібник для студентів вищих навчальних закладів. У 3-х т. / за ред. Р. Трача, Г. Балла. Київ : Унів. вид-во «ПУЛЬСАРИ», 2005. 279 с.
3. Калин В.К. Психологія воли : збірник наукових трудов. / науч. ред. проф. Н.Ф. Калина. Симферополь, 2011. 208 с.
4. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ : Рад. шк., 1989. 608 с.
5. Помиткіна Л.В. Психологія прийняття особистістю стратегічних життєвих рішень : монографія. Київ : Кафедра, 2013. 381 с.
6. Редько В.В. Психологічні механізми прийняття рішень у побутовій діяльності : автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.01. Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова 2003. 20 с.